

Dr Snežana Đekić*

AGRARNI I NEAGRARNI ASPEKTI RURALNOG RAZVOJA

Apstrakt: Pri sagledavanju daljeg razvoja ruralnih područja neophodan je multidimenzionalni pristup. Danas prisutne razlike u nivou razvijenosti ruralnih područja Jugoslavije rezultat su uticaja konkretnih istorijskih, društveno-ekonomskih i prirodnih faktora. Diverzifikacija ekonomskih aktivnosti na ruralnim područjima ima za pretpostavku određena ulaganja koja bi obuhvatila i dalji razvoj ruralne infrastrukture. U mnogim ruralnim područjima uvećanje obima poljoprivredne proizvodnje neće više biti osnovni cilj razvoja, a to će dalje voditi sve većoj urbanizaciji ruralnih naselja.

Ovaj rad obuhvata, pre svega, ekonomski aspekt usmeravanja razvoja ruralnih područja. Oživljavanje ruralnog prostora, posebno u planskom rejonu, povezano je sa težnjom da se očuva kvalitet prirodnog okruženja. Zbog toga pozitivne efekte ruralnog razvoja ne treba očekivati samo u oblasti ekonomskih rezultata, već i u oblasti konzerviranja ekoloških vrednosti područja.

Kao faktor usporavanja ruralnog razvoja moglo bi da deluje nastavljjanje tendencije migracije stanovništva iz ruralnih područja. Zbog toga je u radu sagledan i demografski faktor razvoja ruralnih područja. Uticaj ovog faktora na aktiviranje raspoloživih privrednih potencijala može u nikim ruralnim područjima da bude presudan. Obezbeđenje novih izvora prihoda bi sa stanovišta ruralnih područja bilo u funkciji realizovanja svetlije budućnosti i prevazilaženja zaostanja ovih područja u odnosu na urbana područja.

Abstract: Rural areas new functions impose need for multidimensional approach in viewing the future development of these areas. Differences in development level of Yugoslavia rural areas nowadays are result of the concrete operations of historical, socioeconomic and natural factors. Diversification of economic factors in rural areas has for an assumption certain investments that are to encompass further development of rural infrastructure, as well. In many rural areas increase of agricultural output volume is not to be basic development objective any more. It will lead to increasing urbanization of rural settlements.

This paper deals, at first, with economic aspects of directing rural areas development. Reviving rural districts in mountain areas is connected with the tendency of keeping up

* Vanredni profesor Ekonomskog fakulteta u Nišu

natural environment quality. For that reason positive effects of rural development are not to be expected only in the scope of the area ecological values conservation, as well.

Keeping on the tendency of population migration from rural areas would act as a factor of rural development slowing down. For that reason the paper deals also with demographic factor of rural areas development. This factor influence on activating available natural potentials can be of crucial importance in some rural areas population (sometimes as an addition to agricultural income) would be in the function of achieving better future and surpassing backwardness of these areas in relation to the urban zones.

Uvod

Prema odnosu broja stanovnika u urbanim i ruralnim naseljima, Jugoslavija spada u zemlju srednjeg stepena urbanizacije, ali je u Evropi na dnu lestvice prema učešću gradskog stanovništva u ukupnom stanovništvu. Ruralna područja obuhvataju značajne površine u Jugoslaviji. Iako je ekonomski značaj ovih područja veliki, ne sme se zanemariti njihov društveni, kulturni, demografski, prodorni značaj. Ekonomska revitalizacija određenog prostora zavisi od demografske revitalizacije. Poljoprivreda više nije dominantna grana u ruralnim područjima, jer njen značaj slabi a raste atraktivnost drugih grana privređivanja.

Novi pristup ruralnosti uključuje shvatanje da ruralni razvoj nije samo razvoj agrara. Heterogenost ruralnih područja u pogledu aktuelnog nivoa razvijenosti ne dozvoljava da za sva ruralna područja može da se oformi univerzalni program razvoja. Razvojne funkcije ruralnog područja koje gravitira većem urbanom centru razlikovaće se od funkcija područja koje je prostorno udaljeno od takvih centara. Neophodno je da razvoj ruralnih područja obuhvati i agrarne i neagrarne aspekte.

I

Rezultati poslednjeg popisa stanovništva pokazuju da u ruralnim naseljima Jugoslavije živi čak 49% stanovništva, do koje kao poljoprivredno popisano 17% ukupnog stanovništva. Zahvaljujući činjenici da se brže odvijao agrarni od ruralnog egzodusa stanovništva, postoji bitna razlika između učešća aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnom aktivnom stanovništvu i učešća stanovništva koje živi u ruralnim naseljima u ukupnom stanovništvu. Naime, aktivno poljoprivredno stanovništvo u ukupnom aktivnom stanovništvu Jugoslavije učestvuje sa 24%. Najniže učešće aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnom aktivnom je u Vojvodini (17%) i u Crnoj Gori (9%). U Crnoj Gori je prisutno i najmanje učešće ruralnog stanovništva u ukupnom stanovništvu.

Kontigent ukupnog stanovništva u ruralnim područjima je još uvek značajna, bez obzira na neprekidni proces migriranja stanovništva u urbana područja. Što se tiče radne snage u poljoprivredi prisutan je proces pogoršanja i kvantitativnih (u vidu smanjenja broja ukupno aktivnih poljoprivrednika) i kvalitativnih obeležja (u vidu stalnog pogrošanja starosne strukture) ovog faktora razvoja poljoprivrede. Dalje promjene u ekonomskoj strukturi stanovništva ruralnih područja mogu biti osnova ostvarenja specijalizacije u poljoprivrednoj proizvodnji. Prema nekim istraživanjima, izgleda da opada zainteresovanost zemljoradnika da nastavljaju tradiciju obrađivanja zemljišta. Prema tim istraživanjima, zemljoradnici smatraju da najveću sigurnost u životu pruža zanimanje, zatim obrazovanje, a tek na trećem mestu je zemljište {2, str. 44}. Uбудуće će se nedostatku radne snage u poljoprivredi sve više nadoknađivati upravljanjem novim tehnološkim postupcima. Promene u zaposlenosti radne snage u poljoprivredi će voditi povećanju značaja sociološkog aspekta urbanizacije, odnosno transformaciji ruralnih struktura, mentaliteta, psihologije, osnovnih životnih opredeljenja, načina života i shvatanja ruralnih sredina.

U mnogim ruralnim područjima osnovni cilj privrednog razvoja neće biti uvećanje obima poljoprivredne proizvodnje, pa u svakom konkretnom slučaju treba proceniti prednosti održanja ili gašenja gazdinstva. Naročito treba sagledati ostvarenu produktivnost i dohodak po hektaru jer su to pokazatelji koji ukazuju na postojeću efikasnost svakog gazdinstva. Na obim ostvarene proizvodnje ima uticaj nivo primenjen mehanizacije i hemizacije, odnosno broj hektara zemljišta koji se obrađuje jednom poljoprivrednom mašinom, kao i količina mineralnog đubriva upotrebljenog po hektaru zemljišta. Što se tiče stočarske proizvodnje, pokazatelji ukazuju na mali broj grla u odnosu na površinu zemljišta, naročito posmatrano u odnosu na isti pokazatelj u razvijenim zemljama. U planinskim područjima (najčešće nerazvijenim) kao dodatni ograničavajući faktor razvoja poljoprivrede se javlja nerazrešen problem uređenja zemljišnih površina.

U proizvodnji zdrave hrane (uz mogućnost prodaje dela ove proizvodnje na svetskom tržištu) je poželjno ostvariti regionalnu prepoznatljivost kvaliteta najznačajnijih proizvoda. U ovoj oblasti treba ostvariti povezanost komplementarnih delatnosti, na primer, povezanost proizvodnje i prerade voća ili povrća. Proizvodnja zimnice na tradicionalni način je već zastupljena u malim kućnim fabrikama u nekim opštinama Srbije. Proizvodnju takvog karaktera organizuju, na primer, „Takovo” iz Gornjeg Milanovca i „Kopaonika” iz Brusa.

U daljem razvoju poljoprivrede neophodno je „ponovo postaviti teritoriju u srce agrarne politike i unaprediti trajni razvoj poljoprivrede” (1, str. 57). Široka ruralna teritorija omogućava iskorišćavanje i dodatnih resursa u vidu Šumskog bilja (gljive, pečurke, divlje voće i sl.). Neki vidovi proizvodnje i prerade poljoprivrednih proizvoda mogu naći kupce i na lokalnom tržištu, gde se snabdevaju nepoljoprivrednici iz ruralnih sredina. To se, na primer, odnosi na proizvodnju prirodnih sokova ili alkoholnih pića. U onim ruralnim područjima u kojima će poljoprivreda zadržati relativno veliki značaj neophodno je osavremenjivanje poljoprivredne infrastrukture i ohrabrivanje zemljoradnika da investiraju

u nabavku mehanizacije ili mini prerađivačke kapacitete. Takvi kapaciteti pružaju veću mogućnost potpunog iskorišćenja od onih koji su predimenzionirani.

Organizovanje raznih vidova delatnosti u okviru poljoprivrednih zadruga može olakšati nabavku repro materijala i postati bitan faktor razvoja ruralnih područja. Ovaj oblik organizovanja može ublažiti problem nedostatka investicija pojedinačnih porodičnih gazdinstava i problem nemogućnosti uvećanja produktivnosti rada po hektaru. Mora se istaći da današnji stepen organizovanosti zemljoradnika koji su robni proizvođači u Jugoslaviji nije zadovoljavajući.

Mere agrarne politike, naročito kada su u pitanju opštine nižeg stepena privredne razvijenosti, mogu da budu osnova povećanja efikasnosti poljoprivrede u skladu sa osnovnim ekonomskim principima. Mere iz oblasti politike cena imaju poseban značaj ako su stimulativne za poljoprivrednu proizvodnju koja na konkretnom području ima komparativne prednosti. Takođe je u ovom domenu neophodno usklađivanje zaštitnih cena poljoprivrednih proizvoda sa stopom rasta inflacije. Regionalno posmatrano, razmeštaj poljoprivredne proizvodnje treba da bude usmeren ka ostvarenju ekonomski racionalne proizvodnje. Poseban značaj poljoprivredne stručne službe treba da bude potenciran ne samo njenim boljim organizovanjem, već i adekvatnijim zaradama stručnjaka (naročito onih koji natprosečno doprinose ruralnom razvoju određenog područja).

II

Ruralno područje može da ima sledeće funkcije:

1. proizvodnja hrane,
2. odmor i rekreacija,
3. očuvanje i unapređenje ekološke stabilnosti celokupne teritorije itd. {4, str. 36}

U budućnosti će sve izraženije biti iskorišćavanje potencijala ruralnih područja u neagrarne svhe. Migracija stanovništva iz ruralnih područja je faktor usporavanja ruralnog razvoja i nedovoljnog korišćenja ruralnog prostora kao izuzetno značajnog resursa. Međutim, uz odgovarajuću finansijsku podršku od strane odgovarajućih institucija, stanovništvo ovih područja bi moglo da se bavi čitavom lepezom aktivnosti, sa punim ili nepotpunim radnim vremenom. U razvijenim zemljama deo ruralnog stanovništva nalazi zaposlenje u samoj ruralnoj sredini. Nepovoljna je okolnost to što je na područjima najudaljenijim od velikih urbanih centara najmanja gustina naseljenosti. Na takvim područjima je i najmanje izražena nepoljoprivredna zaposlenost. Ova zaposlenost može da egzistira i kao dopunski prihod, uz prihod od poljoprivrede. U neim područjima će doći do postepene transformacije zemljoradnika u radnike nekog drugog profila, naravno u skladu sa komparativnim prednostima određenog područja.

Očigledno je da uz nove sadržaje ruralno neće biti kategorija „lagano umirućeg” jer će nova zaposlenost doprineti povećanju lokalne zaposlenosti u mnogim područjima. To će dovesti i do manifestovanja nove tražnje na tržištima u samim ruralnim područjima. Pojedina novoosnovana preduzeća koja će obezbeđivati tu novu zaposlenost u ruralnim područjima mogu posloovati ponekad i sa samo nekoliko radnika.

Težnja ka revitalizaciji ruralnih područja na bazi reinvestiranja u ta područja i afirmaciji nove funkcije okruženja mora biti inkorporirana u zbiju ruralnog razvoja u Jugoslaviji u XXI veku. Ruralnost više nije odvojiva od okruženja, a pitanje okruženja je modifikovalo sadržaj definicije ruralnosti {6}. Ruralni razvoj se ne odnosi samo na proizvodnju roba i pružanje usluga uz širenje tržišta roba i usluga, nego i na zaštitu životne sredine. Održiv ruralni razvoj je moguć samo uz konzerviranje ekoloških vrednosti (pa i uz poboljšanje ako je to moguće) ruralnog područja. Zbog značaja zaštite okruženja u razvijenim zemljama se nadoknađuje eventualni gubitak poljoprivrednog dohotka farmerima koji štite okolinu.

Tako osnovni principi održivog razvoja poljoprivrede stavljaju farmere i ostalo ruralno stanovništvo u položaj zaštitnika prirode. To se vidi iz sledećih principa: 1. integracija razvoja prirode u razvoj poljoprivredne proizvodnje, 2. minimiziranje korišćenja ekstermalija i neobnovljivih inputa, 3. potpuno učešće farmera i drugog ruralnog stanovništva u procesima donošenja odluka vezanih za održivi razvoj, 4. veće korišćenje znanja farmera i lokalne prakse i 5. uvećavanje društvenih dobara obezbeđenih u ruralnoj sredini {8}.

Da bi porodično gazdinstvo u Jugoslaviji bilo sve značajniji deo tržišne ekonomije, mora sadržati elemente preduzetničke aktivnosti. Preduzetnik u ovoj oblasti može biti i sin tradicionalnog domaćina, ali on očekuje svakako da u ruralnoj sredini u kojoj živi i privređuje može da svoje slobodno vreme iskoristi na kvalitetniji način nego što je to danas moguće. To podrazumeva postojanje bar minimuma privlačnosti za mlade u pogledu razvijenosti kulture i sporta u ruralnim područjima. Postoji Fond za doškolovanje mladih seljaka, a s druge strane moguće je da se u tu preduzetničku delatnost na ruralnom području uključuju i visokoobrazovani kadrovi. Ovde treba istaći da se ta preduzetnička delatnost takođe treba da odvija što je moguće više u skladu sa principima održivog razvoja.

Specifičnosti pojedinih ruralnih područja, odnosno atrakcije koje mogu pružiti, moraju biti maksimalno iskorišćene u okviru ruralnog razvoja. Mogu se izdvojiti određene zone rekreacije (za sport, lov, ribolov) a program razvoja može, zavisno od povoljnosti uslova, obuhvatiti i razvoj turizma. Razvoj tog ruralnog turizma za osnovu treba da ima, između ostalog, očuvanje kulturnih i duhovnih vrednosti datog područja, što znači da ne treba usvim segmentima ruralne sredine insistirati na uspostavljanju jednakosti između ruralnog i urbanog. Konzumenti turističkih usluga mogu biti i domaći i strani turisti. Međutim, ruralni turizam nije dovoljno razvijen u Jugoslaviji, izuzimajući primorski turizam. Postoje značajne mogućnosti razvoja banjskog i planinskog turizma obzirom na potencijale, ali treba imati u vidu i to da je sadašnja mogućnost korišćenja te vrste usluga od strane domaćeg stanovništva sužena zbog niskog dohotka per capita.

Jedan broj mešovitih domaćinstva sa ruralnih područja može deo prihoda sticati pružanjem usluga iz oblasti turizma, kao što su noćenje i doručak ili kompletan pansion. Značajan deo poslova mogao bi da obavlja ženska radna snaga. U nekim slučajevima će biti neophodno renovirati postojeće kapacitet, što je svakako ekonomičnije nego graditi nove. Neka ruralna područja Jugoslavije tradicionalno imaju značajan broj turista, dok druga područja, sa slabijom frekvencijom posete turista, treba tek aktivirati u tom smislu. To pruža mogućnost uvećanja poljoprivredne proizvodnje jer bi deo te proizvodnje bio namenjen turistima, naročito kada je u pitanju ekološki ispravna hrana. Naravno, sva proizvedena hrana treba da bude što je boljeg kvaliteta. Uopšte, aktivnosti u oblasti ruralnog turizma treba da se takođe odvijaju u skladu s ekološkim principima, odnosno bez ugrožavanja životne sredine i od strane onih koji pružaju i od strane onih koji koriste turističke usluge. To znači da se ne smeju ugrožavati zemljište, voda, vazduh, flora i fauna koji čine životnu sredinu, jer je zdrava životna sredina osnova bržeg razvoja ruralnog turizma.

Aktiviranje ruralnog turizma zahteva i sagledavanje prostorne, odnosno saobraćajne komponente. Pored povezivanja ruralnih domaćinstva sa turističkim preduzećima, moguće je i uključivanje ovih domaćinstva u prevoz turista iz ruralnih sredina sa sopstvenim vozilima. Agroturizam (Farm Tourism), kao podvrsta ruralnog turizma, pored usluga smeštaja i ishrane nudi i mogućnost spremanja zimnice od proizvoda sa gazdinstva domaćina i upoznavanje (ili bavljenje) sa aktivnostima u domaćoj i zanatskoj radinosti.

Zaključak

Integralni razvoj ruralnih područja Jugoslavije moguće je pomoći putem posebnog Fonda za upravljanje ruralnim razvojem (po ugledu na razvijene zemlje). Svaku preduzetničku inicijativu treba podržati određenim merama agrarne i ekonomske politike. Započinjanje preduzetničke aktivnosti treba da se bazira na sagledavanju obima tražnje i potencijalnih tržišta konkretnih roba i usluga. Izbegavanje ili smanjenje transportnih troškova može da se postigne obezbeđenjem upravo lokalnih tržišta. S druge strane, tržište se ovde javlja kao faktor usmeravanja preduzetništva ka najprofitabilnijim aktivnostima i kao faktor prestrukturiranja već postojećih aktivnosti. Kada se radi o preduzetnicima koji sinu iz ruralne sredine, obezbeđenje poslovnog prostora može da se izvrši na bazi kupovine ili zakupa napuštenih kuća u devastiranim ruralnim područjima.

Ako odnos troškova ulaganja u poljoprivrednu proizvodnju i ostvarenog dohotka ukaže na neracionalnost bavljenja poljoprivredom na izvesnom broju gazdinstva, može biti neophodna prekvalifikacija, naročito mladih zemljoradnika, kao i korišćenje zemljišta u okviru tih gazdinstava u neagrarne svrhe. Tako se stanovništvo koje živi u ruralnim

područjima može baviti, na primer, proizvodnjom poljoprivredne opreme, servisiranjem poljoprivrednih mašina, ugostiteljstvom, trgovinom, šumarstvom, turizmom, oživljavanje domaće ili zanatske radinosti isl. Konzumenti proizvoda i usluga sa ruralnih područja mogu biti kako stanovnici samih tih područja, tako i izletnici i turisti. Možda će doći i do napuštanja izvesnog broja parcela od strane nezemljoradnika koji te parcele ne obrađuju, radi izbegavanja poreza na neobrađeno zemljište, prema Dopini zakona o poljoprivrednom zemljištu.

U procesu daljeg razvoja ruralnih područja važnu ulogu imaće, pored zemljoradnika, poljoprivredne zadruge i poljoprivredna preduzeća. Takođe treba istaći da nema razvoja poljoprivrede bez podrške putem mera agrarne politike. U cilju ostvarenja održivog razvoja poljoprivrede potrebna je i primena ekološkog poreza, čiji efekat treba da bude očuvanje ekološke stabilnosti ruralnih područja. S druge strane, zemljoradnici i drugi stanovnici ruralnih područja, zbog opštih privrednih uslova u Jugoslaviji, još nisu ekonomski stimulisani da ostvaruju funkciju zaštitnika životnog okruženja.

Literatura:

- [1] Economie rurale, Paris, no 244/1998, 247/1998, 250/1999, 253/1999,
- [2] Balkansko selo u promenama, Zavod za sociologiju razvoja sela, Beograd, 1997,
- [3] Ekonomska politika, Beograd, br. 1522/2000,
- [4] Huber S., Formulisanje ruralne politike u Švajcarskoj, Glasnik poljoprivredne proizvodnje, prerade i plasmana, Beograd, br. 1-2/1988,
- [5] Jugoslovenski pregled, Beograd, Br. 2/1995,
- [6] Jollivet M., Vers un rural postindustriel. Rural et environnement dans huit pays europeens, Paris, 1997,
- [7] Ključni aspekti razvoja seoskog turizma Srbije (redaktori: dr I. Rosić i dr. J. Popesku), Ekonomski fakultet, Kragujevac, 1999,
- [8] Pretty J., The Living Land: Agriculture, Food and Community Regeneration in Rural Europe, Eartiscan Publications, London, 1998,
- [9] Regionalni razvoj i demografski tokovi u SR Jugoslaviji, zbornik, Ekonomski fakultet, Niš, 1996.